

Salgın Hastalıklar Açısından Afet Tarihçesi

History of Disaster from the Point of Pandemic Diseases

 Elif C. NELSON^a,
 Eren AKÇIÇEK^b

^aEge Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Yakınçağ Tarihi ABD,
İzmir, TÜRKİYE
^bEge Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Gastroenteroloji BD,
İzmir, TÜRKİYE

Yazışma Adresi/Correspondence:

Elif C. NELSON
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Yakınçağ Tarihi ABD,
İzmir, TÜRKİYE
elif.nelson.keles@ege.edu.tr

ÖZET İnsanlık tarihi boyunca ülkelerin sınırlarını aşan salgınlar, toplumları doğrudan etkileyen doğal afetlerdir. Dünya çapında pandemilere neden olan veba, influenza, sıtma, çiçek, kızamık, tularemi, tifo, dizanteri, tifüs, frengi, cüzzam, kolera gibi hastalıklar tarih boyunca toplu ölümlere neden olmuştur. Bu tür salgın hastalıkların toplumsal etkileri sadece bir sağlık sorunu olarak görülmemelidir. Salgınlar ardından gelen ekonomik ve sosyal çalkantılar, toplum üzerindeki diğer olumsuz etkilerdir. Nitekim toplu ölümler nedeni ile ciddi nüfus kayıplarının gerçekleştiği durumlarda toprağa dayalı ekonomik sistemlerde iş gücü/emek eksikliğinden kaynaklı krizlerin meydana geldiği görülmüştür. Bu çalışma dünya genelinde etkisi hissedilen bazı salgın hastalıkların seyri ve afet tarihi açısından toplumlara etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Epidemiler; influenza; veba; sıtma; kolera; Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT Throughout human history, outbreaks that transcend the borders of countries are natural disasters that directly affect societies. Diseases such as plague, influenza, malaria, smallpox, measles, tularemia, typhoid, dysentery, typhus, syphilis, leprosy, and cholera, which cause worldwide pandemics, have caused mass deaths throughout history. The social effects of such epidemic diseases should not be seen only as a health problem. Economic and social fluctuations that follow outbreaks are other negative effects on society. As a matter of fact, it has been observed that in cases of serious population losses due to mass deaths, crises arising from labor shortages occur in land-based economic systems. This study focuses on the course of some epidemic diseases, which were felt worldwide, and their impact on societies in terms of disaster history.

Keywords: Epidemics, influenza; plague; malaria; cholera; Ottoman Empire

Salgın hastalıklar toplumları doğrudan etkileyen doğal *afetler* arasında yer almaktadır. Salgın hastalıkların ortaya çıkmasında gereken ortamın çoğu zaman insan eliyle oluştuğu düşünülürse afetlerin çok da doğal olmadığı düşünülebilir.¹ İnsanoğlunun avcı/toplayıcı yaşamdan tarımsal üretici konuma geçmesi ile birlikte toplu halde yaşam başlamıştır. Hayvanların evcilleştirilmesi ile besicilik başlamış bu da insanların ahır ya da kümes hayvanları ile aynı ortamı paylaşmasını sağlamıştır. Doğal yaşamın olduğu alanların insanlar tarafından işgal edilmesi ise fareleri, sıçanları, keneleri, pireleri ve sivrisinekleri insanlara daha yakın yaşamaya zorlamıştır.² *Bu durum veba, tularemi, tifüs, sıtma gibi hastalıkların etkenlerinin insandan insana taşınmasına ve insanların toplu şekilde yaşadığı yerlerde salgınların oluşmasına neden olmuştur.*³

İnsanlık tarihine bakıldığında, bulaşıcı ve salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve çok hızlı bir biçimde yayılmasında insanların hem göçlerle yer değiştirmeleri hem de yerleşik yaşam düzenine geçmelerinin önemli rolleri olduğu görülmektedir. Kalabalıklaşan kentsel alanlarda çöpler, atıklar, suların kirlenmesi bulaşıcı hastalıklar için oldukça uygun zemin hazırlamakta ve sonunda salgınlarla karşılaşmaktadır. Bunlara mev-

KAYNAK GÖSTERMEK İÇİN:

Nelson EC, Akçiçek E. Salgın hastalıklar açısından afet tarihçesi. Köse Ş, editör. Afetler ve Enfeksiyonlar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.6-15.

simsel özellikler, iklim değişiklikleri, kullanılan zirai üretim teknikleri, yeni yerleşim alanlarının açılarak doğal yaşamla temasın artması da önemli etkiler yaratmaktadır. Kıtıklar, savaşlar, tarih boyunca salgınların görülmesini ve yayılmasını tetiklemişlerdir.² Hastalık oluşturan bir enfeksiyon etkeninin duyarlı canlıya doğrudan ya da dolaylı yolla geçmesi ile oluşan bulaşıcı hastalıkların yayılarak çok sayıda canlıda hastalık oluşturmaları durumuna salgın hastalık adı verilir.³ Salgın hastalıkların kıtalar arası yayılması durumuna ise pandemi denmektedir. Pandemi, dünya çapında veya çok geniş bir alanda, uluslararası sınırları aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen salgın olarak tanımlanır.² Yaygınlık gösteren bir hastalık, hastalığa yakalanan kişiyi veya sadece yakın çevresini ilgilendirirken, salgın haline gelen bir hastalık salgının ortaya çıktığı kişiyi, aileyi, bölgeyi, kenti, ülkeyi hatta tüm insanlığı etkileyebilmektedir. Genel anlamda baktığımızda bir hastalık insan sağlığını etkilediği oranda tehlike oluşturur. Tehlikenin boyutu hastalık sonucunda görülen ile yani kaybolan yaşam ve iş gücü ile doğru orantılıdır.³

Tarih boyunca dünya genelinde, Osmanlı özelinde ve hatta Cumhuriyet tarihinde veba, dizanteri, sıtma, tifüs, kolera, influenza, tifo, difteri, frengi gibi birçok salgın hastalık etkisini göstermiştir. Her biri yaşandığı dönem içinde ayrı ayrı incelenebilecek genişlikte konulardır. Bu çalışmada bazı salgın hastalıkların toplumsal etkileri üzerine örnek vermeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda ilk olarak bahsedilmesi gereken hastalık vebadır.

VEBA

Kara Ölüm olarak da adlandırılan veba hastalığına neden olan gram negatif kokobasil *Yersinia pestis* olarak adlandırılmıştır.³ Veba hiyarcıklı (bubonik) veba, septisemik veba ve pnömonik veba olmak üzere üç tipte görülen bir hastalıktır. En yaygın görülen cinsi ise bubonik vebadır. Bubonik vebanın öldürücülüğü %60 iken diğer türleri %100 ölüm ile sonuçlanmaktadır.⁴ Bubonik vebanın karakteristik bir özelliği olan insanda oluşan kan ve iltihap dolu şişliklerin koyu siyaha yakın renkli olması hastalığın kara ölüm olarak adlandırılmasına neden olmuştur.^{3,5}

Tarihte bilinen ilk veba pandemisi Bizans İmparatoru Justinianus döneminde gerçekleşmiştir.⁶ Ondan önce de Akdeniz dünyasında ve Avrupa'da veba bilinmekteydi. Nitekim insanlar kötü işler yapmaya başlayınca Apollon'un Pestilentia'yı yani veba ve kıtlığı insanlara göndererek onları cezalandırdığına inanılmaktaydı. M.Ö. 430 yılında Atina ve çevresinde yaşanan veba salgını ile ilgili gözlem-

ler günümüze ulaşmıştır.^{6,7} Justinianus Vebası tarihte kaydedilmiş ilk veba pandemisi olarak kabul edilmektedir. MS 541-546 yılları arasında etkin olmakla birlikte ilk olarak Mısır'ın liman kenti olan Pelisyum'da MS 541'de ortaya çıkmıştır. Mısır'dan Akdeniz'e gelen tahıl gemilerindeki hasta sıçanlar tarafından da İstanbul'a, Suriye'ye, Anadolu'ya, Yunanistan, İtalya, Galya bölgesine, İberya'ya ve Kuzey Afrika'ya taşındığı düşünülmektedir. Dönemin tarihçileri Akdeniz'e kıyısı olan hiçbir yer hastalıktan kaçmadığını belirtmiştir. İki yıl içinde Doğu'da İran, kuzeyde İrlanda'ya kadar yayılmıştır. Bu salgındaki ölüm sayısı konusunda çeşitli görüşler vardır. Dünya genelinde yaklaşık 100 milyon insanın ölümüne neden olduğu tahmin edilmektedir.⁵

Tarihteki ikinci veba pandemisi, 1347 yılı sonbaharında Hindistan ve Çin'de başlamış, oradan Rusya'ya ve Batı Avrupa kıyılarına sıçramış, 3 yıldan daha kısa bir sürede Avrupa kıtasının büyük bir kısmını etkisi altına almıştır. Etkileri Avrupa'da 1800'lü yıllara kadar devam ederken Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarına kadar ciddi bir sorun olarak kendini göstermiştir. Belirli zamanlarda kendini hatırlatan veba salgınları arasında 1629-1631 yıllarında gerçekleşen İtalya salgını, Büyük Londra Salgını (1665-1666), Büyük Viyana Salgını (1679), Büyük Marsilya Salgını (1720-1722) ve son olarak da 1771 Moskova Salgını bulunur. Batı Avrupa özelinde 500 yıl süre ile periyodik olarak ortaya çıkmış ve Avrupa'da 19. yüzyılda ortadan kalkmıştır.⁵ Özellikle 14. yüzyılda dünya çapında gerçekleşen veba salgınında Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısı temelden sarsılmıştır. Orta Asya steplerinden başlayarak Moğollar tarafından Kırım'a taşınan veba Cenevizli tüccar kolonileri tarafından da Avrupa'ya yayıldığı tahmin edilmektedir.⁶ İkinci veba pandemisi 1347'de Sicilya'dan başlayarak batı dünyasını etkisi altına almış, 1351 yılına kadar "kara ölüm" olarak adlandırılan epidemisi Avrupa kıtasını kasıp kavurmuştur. Bu epidemide tahminen Kıta Avrupası'nın nüfusunun %30-40'ını oluşturan 17-28 milyon insan hayatını kaybetmiştir.³ Kara Ölümün Avrupa'nın nüfusu üzerinde büyük bir etkisi olmuş, Avrupa nüfusunun 1/4'ünün bu salgında yok olduğu bildirilmektedir. Vebadan etkilenen bölgelerde nüfusun %30-50'sinin öldüğü bilinmektedir.^{5,8} Nüfus kaybını takiben salgın Avrupa'nın sosyal ve ekonomik temellerini derinden etkilemiştir. Tanrı'nın gazabı olarak idrak edilen bu afetten korunmak amacı ile dine ve kiliseye sığınanların umutları boşa çıkmıştır. Çünkü ne din ne de kilise hastalığın neden ortaya çıktığını nasıl yayıldığını ya da dua edildiği halde niçin ortadan kalmadığını açıklayamamış-

tır. Bu durum insanların kiliseye (Katolik) olan inancını sarsmış ve Protestan hareketin hız kazanmasına neden olmuştur.

Dünya genelinde yaşanan üçüncü veba pandemisi ise 19. yüzyılın ortalarında başlamış, Çin'in güneybatısından yavaşça ilerleyerek 1894'de Hong Kong'a ulaşmıştır. Buradan deniz ticareti nedeniyle Hindistan'a ve dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır ancak daha önceki veba pandemilerinin aksine kıyı şehirlerinden iç bölgelere yayılamamıştır. Ölüm sayısının diğer pandemilere oranla çok daha az olduğu bildirilmektedir.⁵ Bu durum karantina uygulamasının önemli sonuçlarından biridir. Ortaçağ'dan farklı olarak toplumlar ve devletler hastalık hakkında daha fazla bilgiye sahiptir. Böylece dönemin şartlarına göre devletler tarafından uygulanan koruyucu önleyici sağlık uygulamalarının sonuç verdiği ileri sürülebilir. Karantina kavramı, ikinci veba pandemisi sırasında Venedik limanına gelen yolcuların 40 gün gemide bekletilmesi üzerine ortaya çıkmıştır.^{3,5}

Bu hastalık Avrupa'da kontrol altına alındıktan sonra dahi Osmanlı Devleti'ni etkilemeye devam etmiştir. Kuruşundan yıkılışına kadar belirli aralıklarla kendini hatırlatan vebanın bu coğrafyada neredeyse aralıksız devam ettiği ikinci pandemi ile bir sonraki arasındaki sınırı belirsizleştirir. Üçüncü Pandemi sırasında veba hızla bütün dünyaya yayılmışken, Anadolu ve çevresinde büyük çaplı salgınlara yol açmadığı dikkati çekmektedir. 1900'lerin başlarında İstanbul'a gelen ve oradan yola çıkan gemilerde veba vakaları kayıtlara geçmişse de şehirde büyük ölçekli salgınlar olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 1900'lu yılların başlarında, Antalya ve İzmir gibi liman kentlerinde salgınlar kaydedilmiştir.⁹

İNFLUENZA (GRİP)

İnsanlık tarihi kadar eski olan üst solunum yolu hastalıklarının çok tehlikeli olmadığı düşünülse de influenza tarih boyunca pandemilere neden olmuştur. İlk defa M.Ö.412 yılında Hipokrat tarafından "öksürüğü takiben gelişen pnömöni salgını olarak tanımlanmıştır. İnfluenza ismi hastalığın tüm vücudu etkiliyor olması nedeniyle İtalyanlar tarafından "influence" kelimesinden üretilerek verilmiştir.¹⁰ Grip adı ise Galya'da yerleşmiş yerliler olan Frankların lisanında "yakalamak" anlamına gelen "gripan" kelimesinden köken almaktadır. Anadolu'da ise insanı çok bitkin hale getirdiğinden "paçavra hastalığı" olarak anılmaktadır. Ayrıca 1918-1919 pandemisine neden olan hastalığın İspanyollar tarafından Avrupa ve Osmanlı coğrafyasına bulaştırılması nedeniyle İspanyol Gribi adı ile anılmıştır.³

Tarihte kayıt altına alınan, ilk influenza pandemisi 1580'lerde ortaya çıkmıştır.^{2,5} Asya'dan başlayarak bütün dünyaya yayılan bu salgında ölüm oranları farklılık göstermekle birlikte Roma'da günde 8000 kişinin ölümüne neden olduğu tahmin edilmektedir.¹¹ Belirli aralıklarla günümüze kadar kendini gösteren influenza, 19. yüzyılda üç büyük salgın halinde karşımıza çıkmaktadır. İki 1830-31'de, ikincisi 1883'te ve sonuncusu ise 1889-90'da ortaya çıkan salgınlardır. Bu üç salgın arasında kapsamı ve sonuçları itibarıyla en dikkat çekici olan 1889'da Rusya üzerinden Avrupa'ya yayıldığı için Rus Gribi olarak adlandırılan grip salgınıdır.¹¹ Osmanlı Devleti'nde de etkisini gösteren salgına karşı hükümet temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin; 3 Aralık 1888 tarihinde İstanbul'da Sultan Ahmet, Cankurtaran, Kabasakal Mahallelerinde Gurub (grip) tabir olunan boğaz hastalığı şiddetle hüküm sürdüğünden illetin yayılmasına meydan vermemek ve gerekli fenni tedbirleri almak üzere Doktor Rasim Bey görevlendirilmiştir.¹² Ertesi yıl Amasya'da influenza hastalığının ortaya çıktığı ve yine aynı tarihte Hüdavendigâr vilayetinde de influenza salgını görüldüğü kayıtlara geçmiştir.^{13,14} Özellikle dünya çapında etki gösteren salgınların olduğu dönemde her vilayette yaşanan sağlık sorunları dikkatle takip edilmiştir. Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetinde 1890 yılında görülen hastalığın gripten ibaret olduğu ölümlerin kronik rahatsızlıklardan ileri geldiği anlaşılmıştır.¹⁵ 1 Şubat 1892 tarihinde ise Debre'de görülen grip hastalığının çoğalmasında Debre'de belediye doktorunun bulunmaması bireylerin tedaviye ulaşmasını zorlaştırmıştır. Bu doğrultuda Debre'de görevlendirilmek üzere bir doktor gönderilmesi uygun görülmüştür.¹⁶ Trablusgarb'ın merkezinde ortaya çıkan influenza ve kuşpalazı salgınları ortaya çıkmıştır. Grip nedeni ile her ne kadar ölüm olmasa bile kuşpalazı denilen boğaz illetinden ölümlerin gerçekleştiği kayıtlara geçmiştir. Bu nedenle influenza gibi bir hastalığa tutulanların derhal doktora müracaat etmesi ve kuşpalazından hasta olanların ise diğer bireylerle temasının engellenmesi gerekmiştir. Vefat edenlerin elbise ve eşyalarının yakılması, çürüme sonucu ortaya çıkan kokuşmanın (yani havanın kirlenmesinin) önüne geçilmesi, doktor olmayan yerlere doktor gönderilmesi alınan tedbirler arasındadır.¹⁷ İnfluenzadan kimsenin ölmediği ancak kuşpalazından kaynaklı ölümlerin çok olduğu kayıtlara yansımıştır.¹⁸

1918 yılında meydana gelen influenza pandemisi diğer grip pandemilerinden farklı olarak yaşlı ve çocukların değil, üretken 20-40 yaş arası genç nüfusun ölümüne neden olmuştur. İspanyol gribi adı verilen 1918-1919 pandemisi farklı kaynaklara göre dünya ge-

nelinde 40-100 milyon kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Dünya nüfusunun 1/3'üne bulaşan hastalık üç dalga halinde etkisini göstermiştir.^{10,19} Nisan 1918'de ortaya çıkan ilk dalga, hızla tüm Avrupa'ya yayılmış olmakla birlikte, klinik olarak selim seyirli olan, ölüm ve komplikasyonların çok düşük düzeyde görüldüğü bir dalga olup, 1918 Ağustosunda sona ermiştir. İkinci dalga Ekim 1918'de başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır. Ölüm ve komplikasyonları çok ağır olan ikinci dalgada dünya nüfusunun yarısının hastalandığı ve hastalananların %3'ünün öldüğü tahmin edilmektedir. İkinci dalgadan daha hafif klinik seyirli olan üçüncü dalga, 1919 Ocak ayında başlamış ve Mayıs 1919'da sona ermiştir.¹⁰ Çok kısa sürede bütün dünyaya yayılmasında I. Dünya Savaşı sırasındaki nüfus hareketliliği ve savaş ortamı önemli bir rol oynamıştır. Salgının başlangıç noktasının Çin olduğu tahmin edilmekle birlikte Mart 1918'de Amerika'da var olduğu bilinmektedir. Amerikalı gönüllülerin İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması virüsün Avrupa kıtasına taşınmış olma ihtimalini gündeme getirmiştir.^{2,11,20} İspanya'da gripten ölen toplam kişi sayısının, 1918 yılında 147.114, 1919 yılında 21.235, ve 1920 yılında 17.825 olduğu tahmin edilmektedir. İspanyol grip pandemisi bir yıldan daha az bir süre içinde, 20. yüzyılın son çeyreğindeki HIV'e bağlı 30 milyon ölümden ve 1348-51 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınından, çok daha fazla sayıda ölüme neden olmuştur. Sebep olduğu ölümler açısından, İspanyol gripi pandemisi sadece altıncı yüzyılda görülen veba salgını ile karşılaştırılabilir. Fakat İspanyol grip pandemisi sadece birkaç yıl sürmüşken, veba salgını yarım yüzyıl kadar etkisini göstermiştir.¹⁹ İspanyol gripi, 1918 Temmuzunda Osmanlı'yı etkisi altına almaya başlamış ve Ağustos 1918'de Beyrut'a kadar yayılmıştır. 1920 yılı başına kadar devam eden bu salgında sadece İstanbul'da 13,000 civarında ölüme neden olmuştur.¹⁰ Dünya genelinde olduğu gibi Osmanlı'da da askerler bu hastalıktan etkilenmiştir. İstanbul'da cami merdivenlerinde yatmakta olan zayıf askerler arasında sefaletten dolayı zuhur eden tifüs ve İspanyol gripi gibi bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı 11 Ocak 1919 tarihli resmi bir kayıta anlaşılmaktadır.²¹ Özellikle savaş zamanı kendini gösteren salgın hastalıklar orduları zor duruma sokmuştur. Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı sırasında da benzer hastalıklar etkisini göstermiştir.²²⁻²⁴

SITMA

Anofel cinsi sivrisinekler aracılığı ile insana bulaşan bu hastalığın II. Dünya Savaşı'na kadar meydana gelen ölümlerin neredeyse yarısından sorumlu olduğu iddia

edilmektedir. Sıtma, Tertullianus'a göre insan ırkının görkemli gelişiminin ağır ve sabırlı budayıcısıdır. Veba gibi ani ölüme neden olmayan sıtma daha yavaş ve sinsi ilerlemektedir.^{1,3} Anofellerin üremesine ortam sağlayan durgun su ve ılık havanın olduğu her yerde sıtma hastalığı da bulunmaktadır. Afrika Kıtası'nda tarım amacıyla yağmur ormanlarını yok etmeye başlayan çiftçilerin neden olduğu sıcak çamurlu göletlerle başladığı düşünülmektedir.²⁵ Afrika Kıtası'ndan Hindistan'a geçen sıtma çok büyük tahribat yaparak Hindularca "hastalıkların kralı" olarak adlandırılmıştır.¹ Nitekim marazı-ı müdhiş adı ile de kayıtlara geçmiştir.²⁶ Afrika'dan köle taşıyan gemilerle Amerika kıtasına gelen sıtma en büyük tahribatını burada yapmıştır. Karayipler ve Latin Amerika'nın alçak kıyı bölgelerinde yaşayan yerlileri üzerinde o kadar etkili olmuştur ki hastalığa karşı hazırlıksız yakalanan Veracruz, Cartegena ve Bahia'nın yerel halkı yok olma noktasına gelmiştir. Nitekim Latin Amerika'da yüz yıl içinde nüfus nerdeyse tamamen Afrika'dan gelen kölelerin torunlarından oluşmaya başlamıştır.^{1,3}

Sıtma salgınları İtalya'da her yıl Haziran ayı sonunda başlarken, Akdeniz'in güney sahillerinde Haziran ortasında, Kuzey Almanya ve Hollanda'da Temmuz ortası, Ağustos ve Eylül aylarında ortaya çıkmaktaydı. Afrika'nın tamamında görülen hastalık, Osmanlı coğrafyasında da hemen her vilayette karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ırmaklara/göllerine yakın her yer tehlike altındaydı. İznik Gölü çevresi, Yalova, Bursa, Bilecik, Balıkesir, Eskişehir, Çanakkale, Gemlik, İzmir, Sivas, Ankara, Kayseri, Kastamonu, Trabzon, Samsun, Ordu, Bitlis, Van, Ürgüp, İskenderun, Mersin gibi su kaynaklarının bulunduğu yerler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde sıtma hastalığının devamlı görüldüğü bölgeler arasındadır.²⁶

Şehirlere yakın durgun sular genellikle kanalizasyon sistemlerinin verimsizliğinden kaynaklanmaktaydı. Durgun ve pis sular ile sıtma arasındaki bağ kurulmuş olup henüz sivrisineklerin gerçek katiller olduğunun bilinmediği dönemde şehir etrafında biriken suların akıtılması için arıkların yapılması, kanalizasyon sisteminin gelişmesi Avrupa'da alınan önlemler arasında yer almaktaydı. 19. yüzyılda Osmanlı hükümetinin sıtma ile mücadelesinde gerçekleştirdiği koruyucu önlemler arasında deniz kıyılarında meydana gelen sazlıkların kaldırılması, su taşkınlarını önlemek için rıhtım yapılması, içinde pis su bulunan kuyuların ağzının kapatılması bulunmaktadır.²⁷

Düzenli sulanan verimli toprakların yakınlığında, düzlük yerde, ovada hüküm süren bu hastalık, tarımla uğ-

raşan bireylerin ölümüne neden olduğu zaman doğrudan sonuç itibarıyla ekonomiye zarar vermektedir. Tarıma dayalı ekonomiye sahip Osmanlı devleti bataklıkların kurutulmasıyla sağlıklı tarım arazileri ortaya çıkarma konusunda resmi bir politika izlemiştir. Nitekim Okalıptüs ağaçları ithal edilerek bataklıkların kurutulması için çalışmalar başlatılmıştır. Örneğin *cellat* gölünün İzmir'e bağlı Selçuk ilçesi sınırı içerisinde yer alması 19. yüzyılda demiryolu yapılana kadar çiftçilerin dağ yamacında olan Şirince'de yaşamayı tercih etmesine neden olmuştur. Küçük Menderes'in taşması ile oluşan bu bataklıkta *cellat* adı verilmesinin temel nedeni sıtma hastalığına ev sahipliği yapmasıdır. Küçük Menderes'in suları yükseldiğinde bu bölgede İzmir-Aydın Demiryolunun bir kısmı sulara gömülüyordu. Nitekim 1938 yılında bu bataklık ıslah edilene kadar bu isimle anılmış, kurutulduktan sonra adı *Sağlık Ovası* olarak değiştirilmiştir.²⁸

KOLERA

İlk kolera pandemisi 1817 yılında başlamış ve yayılmasına İngiliz gemileri sebep olmuştur. 1820 yılına kadar Hindistan yarım adasında yayılan salgın, İngiliz gemileri sayesinde Çin, Japonya gibi Doğu Asya ülkelerine ve Avrupa'ya yayılmıştır. İkinci kolera pandemisi 1829 yılında başlamış, Rusya üzerinden Almanya ve Macaristan'a yayılmış, 1831 yılında Mısır ve Amerika'ya kadar ulaşmıştır. Bu pandeminin Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk etkileri Hicaz üzerinden İstanbul'a sıçramasıyla yaşanmış, ikinci bir atak ise 1845 yılında İran üzerinden gelen hacılar vasıtasıyla olmuştur.²⁹ Osmanlı topraklarında ilk kez karantina uygulamasına geçilmesi kolera salgını nedeniyle olmuştur. Geleneksel İslam öğretilerine bağlı kaderci bir toplumda bireylerin 'gavur adeti' olarak gördüğü ve sancılı bir süreci beraberinde getireceğinin bilincinde olan II. Mahmut, bu uygulamanın İslami geleneklere aykırı olmadığına ilişkin fetva almıştır.³⁰ Nitekim halkı salgınlardan korumak için bilinçlendirmek gerektiği dönemin yöneticilerinin farkında olduğu bir durumdur. İstanbul'da 30 Mayıs 1832 tarihinde ortaya çıktığı rivayet olunan illet-i reddiye'ye dair başhekimin sunduğu önerge üzerine neden tahfuz uygulanması gerektiği ilişkin hükümet nezdinde konuşulmuştur. Bu doğrultuda beş on günden beri devam etmekte olan hastalık lakırdısı (halk arasında yayılan dedikoduyla belirtmek amacı ile resmi kaynaktaki hali ile kullanılmıştır) göz önünde bulundurulmadan kolera gibi salgın hastalıklardan ancak tahfuz yöntemi ile korunulabileceği gündeme gelmiştir. Karantina nizamnamesi hazırlanmakta olup asıl dikkat edilmesi gereken önemli mahallerde ta-

haffuz uygulamasına gidilmesidir. Özellikle itina olunacak şey kara ve denizden yani Rusya iskelelerinden gelmekte olan tüccar gemileriyle Rumeli tarafında bazı hastalığın zarar verdiği mahallerden gelecek olan teknelerin karantina beklettilmesidir. Bunun için bir liman tahsis edilmesi ve başlarında birilerinin bulunması mecbur olacağından Karadeniz boğazındaki Büyük Liman veyahut İstinye limanı karantina yeri olarak önerilmiştir. Ayrıca buraya, karantina bekleyenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için bakkal ve sair esnaf gönderilmesi gerektiği kayıtlara geçmiştir.³¹

Üçüncü kolera pandemisi 1852 yılında başlayarak İran üzerinden Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmıştır. Bu salgının Avrupa'daki etkileri ikinci salgına göre çok daha şiddetli olarak hissedilmiş sadece Fransa'da 140.000 insanın ölümüne neden olmuştur. Salgın Osmanlı İmparatorluğu'na Kırım Savaşı nedeni ile gelen Fransız askerlerinden yayılmış, İstanbul ve Kırım'da etkisini göstermiştir. Dördüncü pandemi 1863-1875 yılları arasında görülmüş ve etkileri daha çok Avrupa ve Afrika'da hissedilmiştir. Çok geniş bir alana yayılan pandemi sırasında Osmanlı İmparatorluğu Hindistan'dan gelen hacılara karşı bazı önlemler almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Beşinci pandemi ise 1881 yılında başlamış, Avrupa'da 250.000, Amerika'da 150.000 ve Rusya'da 215.000 civarında insanın ölümüne neden olmuş ve 1896 yılında sonlanmıştır. Bir sonraki 1899 ve 1923 yılları arasında yaşanan pandemide ise halk sağlığı alanında sağlanan kazanımlar nedeni ile Avrupa şehirleri daha az etkilenirken, Hindistan, Rusya en fazla etkilenen ülkeler olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu da bu salgından etkilenmiştir.²⁹

Kolera salgınlarında Osmanlı Devleti'nin halkın sağlığını korumak adına oldukça dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır. İlk dikkati çeken dünyanın neresinde olursa olsun koleraya dair en ufak bir ipucunu takip etmesidir. Devletin ticari veya siyasi ilişkilerde bulunduğu coğrafyalarda kolera salgını haberi alınması halinde hemen teyakkuza geçilmektedir. Örneğin Rusya'da başlayıp Macaristan'a sıçrayan kolera salgınının Bükreş'e doğru yayıldığı buna karşı İstanbul'da ve ülke genelinde sağlık önlemlerine ve temizliğe bir kat daha itina gösterilmesi için harekete geçilmesi gerekmiştir. O taraftan geleceklerin karantinaya uğramaksızın Bulgaristan'a geçmekte oldukları istihbaratı alınmıştır.³² Alınacak tedbirlere fevkalade uyulması gerektiği belirtilmiş Avrupa'da geçen senelerde çıkan kolera salgınında sıhhiye nezaretinin aldığı tedbirlerin karşılığının alındığına vurgu yapılmıştır.³³ Özellikle kara ve deniz kordonlarının sıkı tutulması sürekli denetlenmesi önemsemıştır.³⁴ Ancak Edirne, Sela-

nik ve Kosova sınırlarının gardiyanlar vasıtasıyla kordona alınmasının mümkün olmadığı bu durumda askerler tarafından korunabileceği gündeme gelmiştir. Bükreş'teki seyrin takibi neticesinde şimdilik sınırların kordon altına alınmasına gerek olmadığı anlaşılmıştır.³⁵ Nitekim 27 Ekim 1886'da Macaristan üzerinden Avrupa'dan demiryolu ile gelen yolcular Mustafapaşa'da muayene edilmesi sonucu şimdiye kadar hasta bir bireyle karşılaşmadığı bildirilmiştir.³⁶ Avrupa'da yayılmakta olan kolera salgınına karşı sınır komşusu Bulgaristan ile iletişime girerek salgına karşı ortak bir tavır sergilemek isteyen Osmanlı hükümeti beklediği ilgiyi Bulgar hükümetinden göremiştir. Bulgaristan'da koleradan ölenlerin 14 kişi olduğu ancak gelen havadisın yalan yanlış olması nedeniyle bu rakamlara çok da güvenmemek gerektiği kayıtlara geçmiştir.³⁷ Bulgar hükümetinin her gün koleraya ait vakaları bildirecekleri vaadinde bulunmuşlardır.³⁸ Özellikle devlet sınırına yakın yerlerde çıkan salgınlara karşı alınan tedbirler, sınıra yakın köylerin kordon altına alınması hastalığın yayılışının yakından takip edilmesi koruyucu önlemler arasındadır. Nitekim korkulan olmuş Macaristan'dan Tuna yolu ile gelen yolcuların bulaştırmasıyla Tırnova'ya üç saat mesafede bulunan iki köyde kolera görülmüş bu köyler kordon altına alınmıştır.³⁹ Macaristan'dan Bulgaristan'a sıçrayan koleraya ilişkin alınacak tedbirlerden biri de İstanbul'da bulunan işsiz güçsüz taşralı adamların memleketlerine gönderilmesi olmuştur. Bunların memleketlerine iadeleri için yirmi bin kuruş gerekmektedir. Para henüz sıhhiye nezaretinden gelmediği için gönderilememişlerdir.⁴⁰

Yurt dışında çıkan salgınları da yakından takip etmekte olan Osmanlı hükümeti Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan kolera salgınına karşı hemen harekete geçmiştir. İstanbul'da gerekli koruyucu önlemlerin alınması için Kimyager Bongoski Bey'in önerisi üzerine kendisine eşlik etmek üzere bir doktor, iki eczacı tayin edilmesini istemiştir.⁴¹ İtalya'da ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle merkezden Trablusgarp vilayetine önlem alınması için yazı gönderilmiştir.⁴² Bir diğer örnek ise İran'da başlayan salgına karşı alınan önlemlerdir. Öncelikli olarak günlük veya haftalık raporlar, haberler halinde sınır dışında ya da sınır bölgesinde vakalar yakından takip edilmektedir. Örneğin; İran sınırına yakın Gevar Kazası'na sirayet eden kolera salgını İran'da kolera salgını devam ettiğinden geçen yıl alınan karara (Sağlık konferansı kararları) uygun olarak gerek Basra tarafından deniz yolu ile gerek Sahra tarafından kara yolu ile İran'dan gelen hacı adaylarının Hicaz'a geçmelerine engel olunması Sıhhiye Nezareti tarafından Bağdat Valiliğine bildirilmiştir.^{43,44} Alınan tedbirlerin önce İran

konsolosluğuna ertesi gün de ticaret nezaretine bildirilmiştir.^{45,46}

Vaka sayıları ve hastalığın yayılma hızı yakından takip edilmekte buna göre karantina süresi belirlenmektedir. Örneğin Avusturya ve Macaristan tarafından gelen yolcuların 24 saat gözetim altında tutulması ve muayene edilmesi merkezden bildirilmiştir. Eğer alınan istihbarat doğru çıkar ise yolcuların eşyaları da dahil olmak üzere 10 gün karantina beklettirilmeleri emredilmiştir.⁴⁷ Amerika'nın New York kentinde kolera görüldüğü istihbaratı üzerine buradan gelecek gemilere 10 gün karantina uygulanacaktır. Ayrıca İngiltere'nin Londra, Liverpool, Glasgow, Swensea, Gremsbay ve Shields iskelelerinden gelecek gemilere uygulanacak karantina süresi daha önce beş güne düşürülmüş olmasına rağmen 10 güne çıkarılmasına karar verilmiştir.⁴⁸

SALGINLARIN TOPLUMSAL YAŞAMA YANSIMALARI

Sporadik bir vaka mortalite ve morbidite yüzdesi düşüğe önemsiz ve dikkate alınmaz olarak sınıflandırılırken, aynı hastalık salgına dönüştüğü zaman toplumları etkileyebilecek bir hal almaktadır. Bu bağlamda salgın hastalıklar toplumun huzurunun bozulması, mevcut sağlık imkânlarının yetersiz kalması nedeniyle kriz oluşturma, ekonomik ve sosyal yapının negatif etkilenmesi ve çok büyük çaplarda yayılarak insanlığı tehdit etmesi gibi özellikler göstermektedir. İnsanoğlu 19. yüzyıla kadar salgın hastalıklar karşısında tamamen çaresiz kalmıştır. Hatta Louis Pasteur'un bakteriyoloji ve Robert Koch'un mikrop teorisine kadar insanlar hastalıklarının nedenini kavrayabilmiş değildi. Bu nedenle salgın hastalıklara karşı herhangi bir önlem alınamıyordu. İnsanlık tarihinin en önemli pandemileri veba, sıtma, kolera, tifo, çiçek, tifüs, kızamık ya da influenza sayılabilir. Bu salgın hastalıklar nüfus yoğunluğunun azalmasına neden olmuş ve bu durum oldukça ciddi sonuçlar doğurmuştur. Üretim azalması kıtlık yaşanması gibi sonuçlar tarih boyunca bazı medeniyetlerin ya da devletlerin yok olmasına neden olmuştur. Örneğin "Antonine Plague" olarak adlandırılan salgın Roma İmparatorluğu'nda ciddi nüfus kayıplarına neden olmuş dolayısıyla ekonomik yapının temelden sarsılmasına yol açmıştır. Böylece imparatorluğun çöküşünde büyük rol oynamıştır.³ Justinianus vebası döneminde ise bazı araştırmacılara göre salgının zirvesinde Konstantinopolis'te günde 5000 kişinin ölmüştür. Her salgının ardından meydana gelen sosyal ve ekonomik çalkantılar Roma İmparatorluğu'nun da sonunu belirlemiştir. Tarihçiler bu salgının Avrupa ve Yakın Doğu'da MS 750'ye kadar 18 ayrı dalgasının görüldüğünü

ancak Justinianus Vebası kadar ciddi olmadığını bildirmektedir.⁵

Salgınların neden olduğu kriz ortamı etkisini çoğu zaman bireylerin canı ile uğraştığı dönem bitince kendini göstermektedir. Nitekim hasta olanlar can derdine düşerken kendini koruma altına alanlar ise ekonomik ve psikolojik sıkıntılar çekmektedir. Örneğin; Roma Katolik Kilisesi için büyük bir darbe olan Kara Ölüm; Museviler başta olmak üzere azınlıklara zulmedilmesine yol açmıştır. İnsanlar yaşadıkları panik, korku ve umutsuzluk duyguları ile başa çıkamamış bu nedenle intihara meyilli ve saldırgan hale gelmiştir. Gündelik yaşamında sıradan bir feodal köylüden daha temiz bir yaşam süren Yahudilerin vebadan daha az etkilenmesi, bölgede Hristiyanlar kara ölümden kırılrken onları (Yahudileri) şüpheli duruma sokmuştur. Batı ve Orta Avrupa'da Yahudi kıyımı başlamış ve Doğu Avrupa'ya göçe zorlanmışlardır. Bir diğer psikolojik sonuç ise bireylerin başa gelen bu felakete bir açıklama bulmaya yönelmesi olmuştur. Bu durumda bireyler kiliseden bağımsız özgür düşünceye yönelmişlerdir. Gündelik yaşamın belirsizliği insanları o günü yaşamaya itmiştir ve bu da İtalyan dilinde düz yazının temelini atan yazar olarak bilinen Giovanni Boccaccio'nun 1351'de yazdığı Decameron adlı kitabına yansımıştır. Kitapta Boccaccio, salgın günlerinin Floransa'sını gerçekçi gözlemlerine dayalı, halk dilini kullanarak anlatmıştır. Ölüm teması sanattan edebiyata Avrupa'yı her alanda etkisi altına almıştır.⁵ Sonuç olarak Avrupa kültürü değişime uğramıştır.

Yaşanan veba pandemisi sonrası 14. yüzyılda, eski dünyanın ekonomik düzeni temelinden sarsılmıştır. Avrupa nüfusunun büyük oranda ortadan kalkması ekonomik yapının dönemin şartlarına uyum sağlayarak dönüşmesine neden olmuştur. Kişi başına düşen verimli arazi oranı artmış ancak bu verimli arazileri işleyecek iş gücü çok azalmıştır. Bu doğrultuda toprak sahipleri sağ kalmış köylülerin iş gücünden faydalanmak için rekabet etmek zorunda kalmıştır. Veba öncesinden beş kat fazla ücret ile çalışmaya başlayan köylüler toprak sahiplerinden bir takım özgürlükler de elde etmeye başlamışlardır. Bazıları bu rekabetin kapitalizmin temeli olduğunu ileri sürmektedir. Daha çok ücret alabilmek için taşradan kente göç eden işçiler sermaye biriktiren orta sınıfı oluşturmaya ve toprağa dayalı ekonomi yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlamıştır. Küçük bir pirenin Avrupa'nın feodal sistemini yıktığını düşünebiliriz. Feodal ekonominin yıkılması merkezi otoritenin güçlenmesini sağlamış böylece Avrupa'da millî devletler hüküm sürmeye başlamıştır. 14. yüzyıl veba pandemisi çoğunlukla Avrupa özelinde incelenirken aynı yıllarda tüm dünyada (Amerika Kıtası hariç)

etkisini gösteren bu hastalığın yaşadığımız coğrafya için de benzer sonuçları olduğunu unutmamak gerekir. Anadolu'da Türk beylikleri, Osmanlı Devleti ve Bizans Devleti bir arada olduğu bir dönemde ortaya çıkan veba salgınına ilişkin düzenli veriler bulunmamaktadır. Buna karşılık bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin yakın ilişkiler kurduğu Bizans ve Cenevizlerin vebadan çok hasar almış olması Osmanlıların da salgından etkilenmiş olması gerektiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Hatta Kara Ölümün Bizans'ı etkisi altına almasının Osmanlı Devleti'nin topraklarını genişleterek güçlenmesini sağlamış olma ihtimali üzerine duran çalışmalar bulunmaktadır.^{6,9,49}

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü ekonomik sistemi onu salgın sonrası yaşanacak tahribattan korumuş olmakla birlikte iş gücü ve zaman kaybı devleti sıkıntıya sokmuştur. Özellikle salgınlar sırasında alınan önlemlerin gündelik hayata etkileri incelendiğinde yaşana ekonomik kayıplar, toplumun tepkileri dikkat çekmektedir. Örneğin hayvanlar arasında vebanın hüküm sürdüğü İzmit şehrinde hastalık geçinceye kadar İstanbul'a tavuk, koyun, sığır gibi canlıların sokulmasının hatta İzmit'ten dışarıya çıkışı yasaklanmıştır. Bu durum tavukçu esnafının mağduriyeti ile sonuçlanmıştır.⁵⁰ Tavukçu esnafının şikâyeti üzerine tavuk ve hindi naklinin serbest bırakılması ile ilgili taleplerinin veteriner komisyonunca incelenmesine karar verilmiştir.⁵¹ Bir diğer örnek ise Rusya'da çıkan kolera salgını nedeniyle Lazistan Sancağı'nın karantina altına alınması bu bölgede ticaretin sektete uğramasına neden olmuştur.⁵² Payas kazasında bulunan boznar iskelesinde bulunan zahire zamanı geçti denilerek belirlenen kolera münasebetiyle iskelenin kapalı olmasından dolayı süre içinde gemilere yüklenememiştir. Yüklemenin gerçekleştirilmesi için söz konusu sürenin uzatılması tüccarlar tarafından talep edilmiştir.⁵³ Esnafın mağduriyeti hemen her dönemde kendini göstermiştir. Ancak Osmanlı'nın kendine özgü toplumsal yapısı bu mağduriyetin toplu bir harekete dönüşmesini engellemiştir. Bireysel dilekçeler ve hükümetin bu dilekçelerle dile getirilen mağduriyetleri giderme çabası resmi kayıtlara yansımıştır. Resmi kayıtlara yansıyan bir diğer mağduriyet ise devlet memurlarına aittir. Kolera ve çekirge salgını nedeniyle 27 Ekim 1891'de fiyatların yükseldiği ve sağlık harcamaları arttığı için Halep telgrafhanesi görevlileri maaşlarının artırılmasını talep etmişlerdir ancak bunun mümkün olmadığı bildirilmiştir.⁵⁴ İki gün sonra görevi başındayken koleraya yakalanıp vefat eden Halep telgraf memuru Selim Efendi'nin yedi nüfuslu ailesine uygun bir miktar maaş bağlanması gündeme gelmiştir.⁵⁵

Salgınlardan bireyleri korumanın en önemli yolu bu-
laşma riskini ortadan kaldırmaktır. Kullanılan koruyucu
sağlık önlemleri ise 19. yüzyılda bu yol üzerine inşa edil-
miştir. Karantina uygulaması bunlardan biridir. Hükümet
halkı korumak adına attığı bu adımda bazı tepkilerle kar-
şılaşmıştır. Geleneksel ve kaderci bir yapıya sahip Os-
manlı toplumunda bu uygulama yer yer tepkilere neden
olmuştur. Örneğin Antep'te görülen kolera vakası nede-
niyle bir takım sefillerin karantinahaneye hücum ederek
oda camlarını ve karantina bayrağını kırmak gibi hareket-
lere cesaret etmiş oldukları kayıtlara geçmiştir. Yetmi-
yormuş gibi zarardan eski zaptiye memuru Mehmet
Battal'ın suçlandığı kendisinin ifadesiyle anlaşılmakta-
dır.⁵⁶ Tecrit uygulamalarının kolluk kuvvetler tarafından
gerçekleştirilmesi günümüzde de geçerliliğini korumakta-
dır. Osmanlı Devleti salgın nedeni ile kordon altına alınan
yerlerde zaptiye, gardiyan ya da askerler aracılığı ile tec-
rit sağlayabilmiştir. Resmi kayıtlarda bu korumayı sağla-
yanların *gardiyan* olarak tanımlanması tecrit altına
alınanların *hapsedildiğini* düşündürmektedir. Ancak bun-
lar sadece toplumun geri kalanını korumak adına alınması
gereken tedbirlerdir.

Alınan bir diğer tedbir ise kalabalıkların seyreltilme-
sidir. Özellikle salgın görülen yerlerde eğitime ara veril-
mesi gündeme gelmiştir. İnflüzanın Gelibolu'da
görülmesi üzerine alınan tedbirler arasında okulların tatil
edilmesi vardır. Alınacak tedbirlerde kusur olmaması için
gerekli tembihlerin yapılması ve Gelibolu'da bulunan dok-
torların yetersiz kalması halinde İstanbul'dan doktor talep
edilmesi emredilmiştir.⁵⁷ Salgının görüldüğü yerlerde ma-
halli olarak okulların kapatılması alınan önlemler arasında
karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Süleymaniye, Şehzade-
başı, Kapan-ı Dakik, Gedikpaşa, Tahtakale, Selenga,
Küçük Pazar ve Kumkapı civarı dahilinde bulunan okulla-
rın kapatılması gerekmektedir.⁵⁸ Ancak okul müdürleri
mekteplerinin kapatılmasından imtina etmişler ve bulun-
dukları yerin karantinaya alınacak bölgede olmadığını
iddia etmişlerdir. Bu durumda Süleymaniye ile Şehzade-
başı semtleri arasında bulunan okullar hakkında ne yapıl-
ması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Yaz aylarında
halkın bir araya geldiği alış verişin yapıldığı panayırılar
tıpkı alışveriş merkezleri gibi kalabalıkların oluştuğu yer-
ler olduğundan salgın hastalıklar açısından oldukça tehli-

kelidir. Kolera salgını 4 Ağustos 1873'te devam ettiği için
ve panayırların bulaş riskini arttırdığı göz önünde bulun-
durularak konferansta verilen karar gereğince yaz aylarında
açılan sergi ve benzeri panayırların kapatılması gündeme
gelmiştir.⁵⁹

SONUÇ

Antik Yunan mitolojisinde Pestilentia'nın sadece vebayı
değil ardından gelecek kıtlığı da temsil etmesi dikkat çeki-
cidir. Salgın hastalıkları sadece toplum sağlığı sorunu ola-
rak görmemek gerekir. Bunun en önemli nedenlerinden biri
her salgının/afetin beraberinde ekonomik sıkıntılar getir-
mesidir. Bir salgını *afete* çeviren ise sağlık sorunu arka-
sından gelen kıtlık, açlık, yokluk, yoksulluk durumunun
toplum üzerindeki olumsuz etkisidir. Toplu ölümlerin ya-
şandığı, ciddi nüfus kayıplarının gerçekleştiği durumlarda
toprağa dayalı ekonomik sistemlerde iş gücü/emek eksik-
liğinden kaynaklı krizlerin meydana geldiği görülmüştür.
Bu tür zorlayıcı durumlar dönemin hükümetlerini de farklı
önlemler almaya yöneltmiştir. Sonuç olarak vebadan sonra
Avrupa'da merkezi otorite güç kazanmıştır. Salgın hasta-
lık gibi doğal afetler ile insan eliyle meydana gelen afetler
arasında bir bağ kurmak mümkündür. Savaşlar, işgaller,
keşifler, sömürgeler dünya üzerindeki toplumların karşı-
lıklı olarak bir birine mikrop bulaştırması, salgınların seyri
ve ardından gelen açlığın yeniden savaşa neden olması gibi
bir kısır döngü...

Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile doğal seleksiyonu
yendiğimizi düşündüğümüz anda, elimizde oldukça güçlü
ilaçlar, antibiyotikler, ateş düşürücüler olmasına rağmen
bir virüs karşısındaki çaresizliğimiz tarihin tekerrürü ile
yeniden gün yüzüne çıkmış oldu. Bir hastalığı yenme ko-
nusunda en önemli etmenin *bilgi* olduğu yeniden kanıtlan-
mış oldu. Afete dönüşen salgınlara karşı devletler 19. hatta
20. yüzyıla kadar çaresiz kalmışlardır. Ancak gelişen bilim
ve teknoloji ile farkındalık artmış koruyucu önlemlere baş-
vurduklarında sonuç elde edilebilmiştir. Artık gözle görü-
lemeyen bir virüsün toplumları temelden sarsacak etkiye
sahip olduğunu biliyoruz. Bu doğrultuda COVID-19 sal-
gının toplumsal ve ekonomik sonuçlarını tahmin etmek çok
da zor değildir. Nitekim salgınların bireyin hayatında ya-
rattığı gündelik hayatı sorgulama durumu günümüz pan-
demisi için de geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

1. Kılıç O. Eskiçağ'dan Yakınçağ'a Sıtma ve Tarihe Etkileri. Köse Ş, Büke Ç, Çakmak F, Akçiçek E, editörler. Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma. Ankara: Gece Kitaplığı; 2017. p.117.
2. Akın L. Pandemilere tarihsel bakış. Yalçın Ş, Özet A, editörler. Kanser ve COVID-19 Pandemisi. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.1-10.
3. Yurdakul ES. Tarihte önemli bulaşıcı hastalık salgınları. Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics. 2015;1(3):1-6.
4. Hür A. Büyük Veba Salgını (1347-1351) Avrupa'nın Çehresini Değiştiren Felaket. Toplumsal Tarih. 2003;113:42-7.
5. Çakar Turhan KS. Dünya tarihinde Pandemiler ve COVID-19. Ökten FF, Özlü O, editörler. COVID-19 Pandemisi ve Anestezi. 1.Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.1.
6. Marien G. The Black Death in Early Ottoman Territories:1347-1550; Bilkent Üni. Tarih Böl. Yüksek Lisans Tezi (Dan. Prof. Dr. Halil İnalıcık) Ankara:2009:12.
7. Akıncı S. Tarih Boyunca Veba Hayat Tarih Mecmuası;1973(6):32.
8. Dünyamızı Değiştiren 100 Büyük Olay: 1970:237.
9. Varlık N. Osmanlılarda Veba Salgınları. Toplumsal Tarih. 2018(296):30-6. Ayrıca Osmanlıda veba salgınları için bakınız: Panzac D. Osmanlı'da Veba (1700-1850); Yılmaz S. Çev.: Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul:1997.
10. Yorulmaz F. İnfluenza Salgınları. Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics 2015;1(3):2.
11. Yolun M. İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri: Adıyaman Üni. Sosyal Bilimler Ens. Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi (Dan. Kopar M.): Adıyaman: 2012. p.41.
12. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1570/82.
13. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1689/6. (12 Ocak 1890)
14. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1689/5.
15. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1707/87. (12 Mart 1890)
16. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1917/117. (1 Şubat 1892)
17. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 2020/20. (14 Kasım 1892)
18. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 2015/128. (28 Eylül 1892)
19. Saygun M. Toplum Sağlığı Sorunu Olarak İnfluenza. Türkiye Klinikleri J Inf Dis-Special Topics. 2010;3(2):50.
20. Ateş E, Aksoy F. Pandemi ve tarihçesi. (Set T, editör). Aile Hekimliği ve COVID-19 Pandemisi.1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.2.
21. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM) 19/1. (11 Ocak 1919)
22. Dağlar Macar O, Macar E. Balkan Savaşlarında Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri. İstanbul: Libra; 2010.
23. Özdemir H. Salgın Hastalıklardan Ölüm, 1914-1918. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 2010.
24. Noyan A. Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım.1. cilt. 1956.
25. Tuğluoğlu F. Türkiye'de Sıtma Mücadelesi. Türkiye Parazitoloji Dergisi. 2008;32(4):352.
26. Özgün C. Anofeller. Köse Ş, Büke Ç, Çakmak F, Akçiçek E, editörler. Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma. Ankara: Gece Kitaplığı; 2017. p.28.
27. Kumaş N. "Osmanlı Devleti Döneminde Sıtma Hastalığını Önlemeye yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler (1860-1922). Köse Ş, Büke Ç, Çakmak F, Akçiçek E, editörler. Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma. Ankara: Gece Kitaplığı; 2017. p.269.
28. Karayaman M. Cellat Gölünden Sağlık Ovasına" Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 2008(72):693-707.
29. Namal F, Kılıç S. Kolera. Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics. 2015;1(3):13-9.
30. Yıldırım N. Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. İstanbul: 1985: 1323.
31. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Hattı Hümayun (HAT) 1229/47950. (30 Mayıs 1832)
32. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.) 1006/79495. (2 Ekim 1886)
33. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.MKT. MHM) 492/7 3 Ekim 1886; Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1370/26 4 Ekim 1886; Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1370/63 5 Ekim 1886.
34. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 195/22. (6 Ekim 1886)
35. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 13/14. 10 Ekim 1886; Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.MKT.MHM) 492/25 14 Ekim 1886.
36. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1376/55. (27 Ekim 1886)
37. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.) 1011/79839. (10 Aralık 1886)
38. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 197/62.
39. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.) 1011/79855. (7 Aralık 1886)
40. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1454/97. (15 Ekim 1887)
41. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1976/60. (23 Temmuz 1892); Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1977/33. (25 Temmuz 1892)
42. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1459/ 66. (1 Kasım 1887)
43. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.MKT.MHM) 365/9. (15 Ekim 1866)
44. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Hariciye Mektubi Kalem (HR.MKT) 701/44. (24 Kasım 1870)
45. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Hariciye Mektubi Kalem (HR.MKT) 701/90. (29 Kasım 1870)
46. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Hariciye Mektubi Kalem (HR.MKT) 701/102. (30 Kasım 1870)
47. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 2003/77. (19 Eylül 1892)
48. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 2004/15. (20 Eylül 1892)
49. Lowry HW. "Pushing The Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries": Osmanlı Araştırmaları 2003 (XXIII):93-132.
50. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1638/97. (15 Temmuz 1889)
51. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT) 1677/75. (28 Kasım 1889)

52. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT) 1973/61. (19 Temmuz 1892)
53. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT) 1893/ 103.
54. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT) 1882/119. (27 Ekim 1891)
55. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT) 1883/89. (29 Ekim 1891)
56. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). A.MKT 144/15. (17 Ağustos 1848)
57. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.) 1165/91112. (18 Ocak 1890)
58. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT) 1183/9. (22 Aralık 1912)
59. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA). Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM) 460/52. (4 Ağustos 1873).